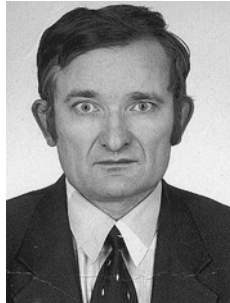

УДК [316.46.058+323](477)

Шитюк М.М., Миколаївський навчально-науковий інститут
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Шитюк Микола Миколайович – доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, директор Миколаївського науково-навчального інституту Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Закінчив у 1981 р. Київський державний університет імені Т.Г. Шевченка. Надруковано 160 наукових праць, з них більше десяти монографій та навчальних посібників. Коло наукових інтересів – історія України ХХ ст. і сучасні проблеми державотворення.

Єнтіс М.Є., Миколаївський комплекс
Одеської національної юридичної академії

Єнтіс Михайло Євгенович, народився 9 квітня 1985 р. у м. Миколаєві. В 2002 р. закінчив Миколаївський обласний юридичний ліцей. В цьому ж році вступив до Миколаївського комплексу Одеської національної юридичної академії. Нині є студентом судово-прокурорського факультету цього навчального закладу. Має друковані праці. Коло наукових інтересів – міжнародна політика і проблеми політичного лідерства.

Проблема політичного лідерства в сучасній Україні

В даній статті робиться спроба розкрити одну з найактуальніших проблем сьогодення – який політичний лідер потрібен нашій державі. Аналізується типологія лідерства, акцентується увага на співвідношенні типу державного правління з певними ознаками лідерства.

This article is an attempt to reveal the urgent question of political leadership in today's Ukraine. The author analyses a typology of leadership, emphasizes on correlation of state government system and particular features of leadership.

У ПЕРІОД обговорення конституційної реформи, яка приведе до зміни форми державного правління, необхідно чітко визначити – який політичний лідер – голова держави – потрібен Україні на даному етапі розвитку. (Автор вважає, що у контексті даної статті поняття “голова держави” і “політичний лідер” є тотожними, і далі вживається поняття “політичний лідер”, розуміючи “голова держави”).

Для того, щоб відповісти на це питання, потрібно розкрити саме поняття “політичний лідер” у максимально повному об'ємі.

Розкриваючи його, потрібно мати на увазі 3 компоненти:

- 1) феномен лідерства;
- 2) принцип лідерства;
- 3) інститут лідерства.

Феномен (від гр. *phainomenon* – те, що з'являється) – у широкому сенсі –

видатна, виключна у якому-небудь відношенні людина. Феномен політичного лідера міститься у визнанні його природних відмінних якостей, таких як психофізичні, розсудливо-розумові, розпорядчо-організаційні.

Принцип лідерства – правила діяльності і відносин у людському суспільстві, що являють собою організовану спільність, основною характерною рисою якої є ієрархічність. Таким чином, суспільство потребує лідера для досягнення людьми системних, суспільних результатів.

Інститут лідерства тісно зв'язаний з принципом лідерства і міститься у визнанні легітимного ієрархічного способу організації життя усього суспільства, який характеризується наявністю органів влади, домінування централізації над автономізацією.

В організації державного керівництва достатньо чітко простежується при авторитарно-тоталітарних режимах, де

лідер стає одноособовим керівником, а більшість інститутів політичної організації суспільства збудовані як строго ієрархічні об'єднання.

Таким чином, **політичний лідер** – голова держави чи політичної партії, який користується високим авторитетом у суспільстві, має реальну владу і здатний її здійснювати задля розв'язання економічних, політичних і соціальних завдань.

Можливості політичного лідера залежать від його типу. Однією з найпоширеніших типологій лідерства є запропонована М. Вебером:

1. Традиційне лідерство. Влада правителя за цим типом лідерства заснована на традиції, передачі її у спадок і передбачає віру підлеглих у те, що влада законна, оскільки існувала завжди. Типовим прикладом лідера традиційного типу є будь-які монархи.

2. Раціонально-легальне. До цього типу належать лідери, яких обрано законним демократичним шляхом і які у випадку зловживання владою несуть відповідальність перед виборцями.

3. Харизматичне лідерство (від гр. *charista* – *винятковий дар*) – засноване на вірі мас в особливі видатні якості і здібності до правління окремих лідерів [1].

Як свідчить історія ХХ сторіччя, практично всі тоталітарні режими спиралися саме на харизматичний тип політичного лідера (Сталін, Гітлер, Кім Ір Сен та ін.). Цей тип також спричиняє культ особи – максимально завищену оцінку функцій і ролі політичного лідера в історії, яка виникає внаслідок концентрації усієї політичної, економічної і соціальної влади в руках певної людини. Але необхідно зазначити, що харизматичний лідер у кризові періоди розвитку суспільства здатний стати генератором його революційного оновлення. Так було в 30-х роках в СРСР і в Німеччині, в післявоєнні роки в Югославії.

Історія свідчить, що харизматичний лідер може з'явитися не тільки в країнах з низькою політичною культурою суспільства, але і в державах зі столітніми

демократичними традиціями. Можливо, це пояснюється тим, що у періоди економічних і політичних криз, беззаконня, самоуправства бюрократії у свідомості мас проявляється доволі стійкий стереотип т.з. "батька народів", який може навести порядок в країні.

Якими ж якостями повинен володіти політичний лідер, щоб вивести державу і суспільство із кризового чи депресивного стану? Звертаючись до історії, ми побачимо, що формування нового суспільства завжди пов'язано з наявністю у деяких індивідів непереборного внутрішнього потягу до цілеспрямованої діяльності, завжди пов'язаною зі зміною оточення, до того ж досягнення поставленої мети уявляється даному індивіду навіть цінніше за власне життя.

Л. Гумільов у своїй книзі "Етногенез і біосфера Землі" розкрив це явище, давши йому назву "пасіонарність".

Прогресивний розвиток людства залежить від відповідальної діяльності політичного лідера, заздалегідь продуманих, рішучих і цілеспрямованих вчинків. Гумільов відзначає, що вчинки (у широкому розумінні) "бывают самые различные, в том числе объективно полезные для коллектива. Например, тщеславие заставляет артиста добиваться одобрения аудитории и тем совершенствовать свой талант. Властолюбие стимулирует активность политических деятелей, подчас необходимую для государственных решений и т.д. Ведь все эти чувства – модусы пассионарности, свойственные почти всем людям, но в разных дозах.

Пассионарность может проявляться в самых различных чертах характера, с равной легкостью порождая подвиги и преступления, созидание, благо и зло, но не оставляя место бездействию и спокойному равнодушию" [2].

Таким чином, ми бачимо, що пасіонарність – необхідна якість політичного лідера. Саме вона у процесі життєдіяльності стимулює розвиток інших важливих для політичного лідера якостей – незалежності, рішучості, сміливості, цілеспрямованості. І такі якості, з усіх ти-

пів політичного лідера, найчастіше зустрічаються саме у харизматичного.

Після розпаду СРСР і проголошення незалежності України наша держава і в економічній, і в політичній сферах опинилась приблизно в такому ж самому становищі, як і Югославія після Другої світової війни. В соціально-економічній сфері у обох держав спостерігалися падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, зниження життєвого рівня населення. В політичній, і що найбільш важливо – у сфері міжнародних відносин, Україна у 90-х роках, як і Югославія у другій половині 40-х, опинилась перед вибором з приводу зовнішньополітичної і економічної орієнтації і співробітництва – Західна Європа чи Росія?

Після вступу у 1995 р. до Ради Європи Україна остаточно затвердила свою стратегічну мету – європейську інтеграцію, досягненням якої має стати вступ України до Європейського Союзу. Але нещодавно Президент України Л.Д. Кучма у своєму виступі вірно зазначив, що українська продукція не витримає конкуренції на загальноєвропейському ринку, а це призведе до погіршення економічного становища в Україні. Як же діяти? Який шлях обрати?

У 1948 р. керівник Югославії Й. Броз Тіто кинув виклик Радянському Союзу і зробив свою державу незалежною у повному розумінні (на відміну від країн Організації Варшавського Договору), під час його керівництва Югославія досягла значного рівня свободи і процвітання.

Україна, як і Югославія, має обрати свій, саме свій, незалежний ні від кого шлях розвитку, враховуючи насамперед свої внутрішні особливості. І в цьому значну роль повинен відіграти політичний лідер, який відрізняється своєю пасіонарністю, зокрема, має свою програму дій, свою непорушну обґрунтовану точку зору на вирішення тих чи інших проблем.

В Україні такий лідер повинен бути, а в Югославії він був. 35 років при владі в

цій країні знаходився Йосип Броз Тіто. Під час Другої світової війни він був керівником Народної Визвольної Армії Югославії, створивши найсильніший Рух Опору серед усіх окупованих Німеччиною країн. Це підтверджується тим, що майже вся територія Югославії була визволена у 1944 р. саме частинами югославських партизан. Невдовзі Югославію було проголошено республікою, і Генеральний секретар ЦК Компартії Югославії Йосип Броз Тіто став головою держави. З 1946 року після промови Черчілля у Фултоні розпочинається економічне, політичне та ідеологічне протистояння СРСР і США, яке увійшло в історію під назвою “холодна війна”. І тут з'ясувалось, що Тіто повинен зробити відповідальний вибір, від якого залежить подальша доля його країни. Чи поведе він Югославію шляхом підпорядкування СРСР, як керівники країн у Східній Європі, чи буде виходити із національних інтересів своєї держави? Сталінське керівництво вимагало від країн Східної Європи беззаперечного підкорення і узгодження з ним найменших кроків. 10 лютого 1948 р. на засіданні Інформбюро (організація, створена для координації роботи комуністичних партій) Молотов виголосив гнівну промову на адресу Димітрова за спробу встановити зв'язки з іншими країнами народної демократії. Можна стверджувати, що Тіто був наділений якостями пасіонарія. Коли югославська делегація повернулась до Белграду, Тіто скликав пленум ЦК КПЮ і, проявивши рішучість і незалежність, заявив, що комуніст не має права любити Москву більше, ніж свою країну. Тіто створив історичний прецедент, поставивши інтереси своєї країни вище вказівок Москви. У цей період Тіто казав сподвижникам: “Життя навчило мене, що у важкі моменти вибору саме головне – мати свою точку зору, не вагатися” [3]. Це ще раз підкреслює його якості пасіонарія. 20 березня 1948 р. Тіто відкликав з СРСР своїх військових радників, а із Югославії були відкликані радянські спеціалісти з економіки. Відносини між Югославією і СРСР загострюються. Зовнішньополітична ситуація і зовнішньоекономічні умови, в яких опи-

нилась Югославія, настійно диктували необхідність створення ефективної економіки шляхом переходу до повної самостійності і рентабельності підприємств, до більш широкого залучення трудящих до управління виробництвом. Югославське керівництво пішло шляхом розвитку системи "робочого самоврядування". Основним етапом розвитку цієї системи стала суспільно-економічна реформа 1965 року, однією з головних задач якої поряд з рішенням проблем реорганізації господарської системи СФРЮ був подальший розвиток системи суспільного керування. Орієнтація на «соціалістичне ринкове господарство», на ринкову організацію економіки зробила вирішальний вплив на формування програми реформ, у якій однією з головних передумов розвитку самоврядування стала господарська самостійність підприємств як незалежних товаровиробників. Найважливішою умовою і першочерговим завданням реформи стало перетворення підприємств в основних носіїв розширеного відтворення, для чого були значно зменшені їхні фінансові зобов'язання перед державою, проведена децентралізація керування і розширені прерогативи самоуправлінських органів підприємств.

Реформа сприяла переходу економіки на шлях інтенсивного розвитку, змусила підприємства швидше підтягуватися до світового рівня, але помилки і прорахунки в реалізації реформи викликали такі серйозні наслідки, як інфляція, ріст цін, нестабільність економічного росту.

Тіто не змінив політичних поглядів і переконань, він і надалі залишався вірним національним інтересам своєї країни. Після вводу військ країн Варшавського Договору в Чехословаччину у 1968 році він заявив радянському послу, що в разі подібної акції проти Югославії СРСР чекає війна у 20 і більше років [4].

У Югославії в 1960-70-х роках була створена «модель соціалізму з людським обличчям». Тіто виявив якості істинного політичного лідера – сміливість,

рішучість і незалежність, не побоюючись вступити в конфлікт із могутньою державою світу, і створив модель гуманного соціалізму, яка максимально підходила Югославії. Найбільша заслуга югославського керівництва полягає в тому, що вони першими зрозуміли тупиковий антигуманний характер сталінської моделі і спробували створити альтернативну модель, завдяки якій не тільки народи Югославії, але й інші країни соціалізму побачили б світло в кінці тунелю. Югославія з усіх соціалістичних країн змогла забезпечити своїм громадянам найбільш високий рівень життя. Шлях до цього був нелегким. Це був шлях проб і помилок, перемог і розчарувань, але завдяки витримці і терпінню югославське керівництво на чолі з Тіто довело його до кінця.

Альтернативна модель, яка містить у собі достоїнства як соціалістичної, так і капіталістичної формації, незважаючи на всі недоліки, які виявляються у ході її розвитку, може бути використана і в теперешніх умовах як модель перехідного періоду від адміністративно-командної системи до ринкової економіки і цивілізованого громадянського суспільства. Хоча Україна вже й здійснила такий перехід, все одно вона, як і будь-яка інша країна, яка знаходиться на перехідному етапі розвитку, потребує такого політичного лідера, яким був Тіто в Югославії.

На даний момент основною політичною проблемою постає конституційна реформа і майбутній державний лад України. За Конституцією 1996 р. Україну можна визначити як республіку президентсько-парламентського типу. Основні проекти реформи пропонують перехід до парламентсько-президентської чи парламентської республіки. Автор вважає, що республіки такого типу більш оптимальні для розвинених постіндустріальних держав зі стабільною економікою, а для держави, яка знаходиться на перехідному етапі розвитку, потрібен саме президентський тип республіки. Соціально-економічні та інші проблеми не будуть вирішені, якщо

Україна стане парламентсько-президентською республікою. Достатньо навести приклади ситуацій, які регулярно виникають у Верховній Раді, заважаючи їй ефективно працювати. Це свідчить про те, що принцип, покладений в основу системи державної влади, дозволяє законодавчому органу не нести відповідальності перед народом. Як же можна парламенту, який не може скоординувати свою діяльність, надати можливість формувати уряд і нести відповідальність за його діяльність?

Ще одним доказом на користь формування в Україні президентської республіки є те, що в умовах світової глобалізації лише сильна президентська влада спроможна буде швидко реагувати на різного роду несподіванки. Прикладом цього може стати світова антитерористична операція. США не чекали, доки європейські країни зроблять якісь висновки, і зробили все самі, розпочавши війну в Іраку швидко, рішуче і чітко.

Гарантією неперетворення президентської влади на авторитарний режим має бути дієва система "стримувань" і "противаг" та конституційне закріплення ефективного механізму відповідальності президента.

Так, необхідно провести реформу державної влади в Україні, але її основною метою має стати:

- 1) перехід України до президентської республіки;
- 2) спрощення процедури імпічменту для більш ефективного притягнення президента до відповідальності.

Слід зазначити, що президентський

тип республіки – тільки перший крок до поліпшення ситуації в усіх сферах суспільного і державного життя. Все багато в чому залежить від того, яким буде політичний лідер. Основні якості, якими він повинен володіти, були наведені в попередніх розділах. До того ж віднесення президента до виконавчої гілки влади і спрощення процедури імпічменту, в разі неналежного виконання ним своїх обов'язків, підсилить таку якість лідера, як відповідальність до взятих на себе зобов'язань. З приводу створення ідеалів, поставлення великих цілей і мобілізації також великих сил на їх досягнення можуть виникнути суперечності. Причому суперечки не з приводу доцільності досягнення тієї чи іншої мети, а в принципі до необхідності поставлення цілей і створення ідеалів. Тому наприкінці хотілося б навести вислів колишнього віце-президента Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії Мілована Джіласа, який перейшов в опозицію до існуючого режиму: "На другой день после победы победители утратят свое единство, появятся новые цели, новые средства, которые не бывают одинаковыми для всех. Ведь жизнь есть жизнь, и любое однообразие ей чуждо, а необходимое условие любой свободы – отсутствие единообразия. Без веры нельзя сдвинуть с места даже соломинку, тем более гору. Идеалы умирают, чтобы на их месте возникли новые, разумеется, куда "более прекрасные" и "абсолютно осуществимые" – таков вечный удел человека, его добрый или злой рок. Кто не верит, кто не готов жертвовать во имя идеи, не заслуживает ничего" [5].

Література

1. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М., 1994. – С. 540-542.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М., 1997. – С. 319.
3. Сяндюков И. Иосип Броз Тито и "его" государство // День. – 2000. – 29 июля.